

ІСТОРИОГРАФІЯ

УДК 94(477)

Г.Г. Ченіза

Донецький національний університет, м. Донецьк, Україна

СЛОВ'ЯНОСЕРБІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ В ЗАСЕЛЕННІ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті автор аналізує різні підходи до оцінки значення і ролі одного з іноземних військово-адміністративних формувань Південно-Східної України XVIII ст. – Слов'яносербії. Питання про роль Слов'яносербії в обороні та заселенні краю досі є дискусійним. Висновок автора за підсумками історіографічного огляду полягає в тому, що створення Слов'яносербії позитивно вплинуло на економічний стан краю та посилило військовий потенціал Російської імперії в цьому регіоні.

Слов'яносербія – одне з адміністративно-територіальних формувань XVIII ст., де були розташовані військові поселення в часи розгортання іноземної колонізації в Південній Україні. Її історія дослідниками розглядається переважно у поєднанні з історією іншого іноземного поселення – Нової Сербії. Це пов'язано зі схожими обставинами їх заснування, одним джерелом та причинами міграції слов'янських народів в межі Російської імперії, спільною історичною долею. Визначення їх ролі в заселенні Південної України та захисті кордону – питання досі дискусійне, крім того, думки дослідників щодо ролі Нової Сербії найчастіше автоматично впливали на оцінку значення Слов'яносербії. Але історія останньої має певні особливості, обумовлені її географічним розташуванням, відмінами в керівництві, в стосунках з місцевими жителями, умовами життя поселенців. Відповідно, її вплив на заселення Південно-Східної України, обороноздатність краю може оцінюватися інакше.

Стаття присвячена розгляду окреслених дискусійних питань, з'ясовано, як вони вирішувалися в дорадянській, радянській та сучасній історіографії, визначено підстави для висловлення тих чи інших оцінок, їх обґрунтованість, відображення в довідковій, краєзнавчій літературі.

До історії сербської колонізації в Україні зверталось багато дослідників в минулому, різні аспекти проблеми продовжують цікавити багатьох науковців і в наш час. В XIX ст. дослідження історії Слов'яносербії розпочалось у контексті інтересу до історії всього регіону Південної України, або Новоросії, як тоді було прийнято її називати. Наукове вивчення історії Південної України започаткував А. Скальковський, який мав у своєму розпорядженні відповідні джерела [1]. Він коротко, але докладно розповів про заснування та влаштування колоній, приділив увагу правовим засадам їх створення, організації поселених полків, господарському життю. Він був впевнений в тому, що сербські поселення мали позитивний вплив на хід заселення і освоєння краю. Причиною заснування він вважає відсутність в Росії легкого кінного регулярного війська для прикордонної служби в умовах небезпеки зі сторони Криму, Турції та Запоріжжя. З контексту праці випливає, що серби прискорили заселення та господарське освоєння краю та представляли з себе досить боєздатне військо.

Майже одночасно з А. Скальковським вів своє дослідження історії Півдня України преосвященний Гаврііл (Розанов), архієпископ Катеринославський, Херсонський і Таврійський (1828 – 1837 рр.). Історія організації сербських та інших поселенських полків,

адміністративних та територіальних перетворень, становлення церковного життя в регіоні відображені в його праці «Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый», надрукованій в 1851 р. Документальні матеріали, якими він користувався, і досі зберігаються в Інституті Рукописів НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України. Автор перелічує «шанці», організовані на території Слов'яносербії, коротко передає процес влаштування, отримання чинів офіцерами. Метою, якою керувався уряд, на його думку, був захист від недоброзичливих сусідів, до складу яких він зарахував і запорожців [2]. Своє призначення поселенські полки південних слов'ян, на його думку, повністю виконали: «Начало хорошо, как видно из сего всякому: и конец соответствует оному. Пока южныя границы России требовали защиты, полки Сербские сохранялись в военном положении и дисциплине» [2, с. 99].

Справу Гавріїла – історико-краєзнавчу, а також на посаді архієпископа продовжив Феодосій Макар'євський, який в 1871 р. став єпископом Катеринославським і Таганрозьким. В його роботі, крім документів з різних джерел, на які він не дає посилань, ним використані перекази старожилів окремих населених пунктів та усні історії, які переповідали священники місцевих церков [3]. В тому числі можна знайти інформацію про села, розташовані на території Слов'яносербії. Він називає 24 населених пункта, до історії яких мають відношення південно-слов'янські переселенці. Праця Феодосія – єдине джерело інформації про існування в цій місцевості запорозьких пікетів перед заснуванням сербських рот і шанців. Найвідоміший дослідник Запоріжжя Д. Яворницький, до праць якого звертаються в питанні про окреслення території запорозьких вольностей всі сучасні дослідники, посилається на Феодосія [4]. Праця має велике значення для краєзнавства, містить багато подробиць стосовно обставин заснування, розгортання тут поміщицького землеволодіння, розташування рот, полків. Інформація, яку подає єпископ, як зазначено пізніше дослідниками, суттєва, корисна, але дати заснувань приблизні [5], [6]. Він стверджує, що колонії сприяли заселенню завдяки збільшенню безпеки [7].

В другій половині XIX ст. проблемами сербської еміграції та міжетнічними зв'язками слов'янських народів ґрунтовно займався професор Московського університету Ніл Попов. Він багато уваги приділив з'ясуванню причин масового виходу сербів з місць попереднього свого мешкання. Історію військових поселень він написав, використовуючи ще тоді неопубліковані матеріали С. Пищевича [8]. Публікація Н. Поповим мемуарів С. Пищевича була видатною подією для подальшого вивчення історії Слов'яносербії.

Увага науковців до іноземних поселень, у тому числі Слов'яносербії, посилюється у першій половині XX ст. в роботах А.О. Пісаревського, Є.О. Загоровського, їм приділяє увагу Д.І. Багалій, з документальними джерелами розпочинає роботу Н.Д. Полонська-Василенко, зібрані матеріали вона використовує в роботі над докторською дисертацією, яку захистила приблизно в 1940 р. Ця робота вийшла окремим виданням у 1960 р.

А.О. Пісаревський зазначив, що в Росії визнавали європейську теорію народонаселення та дотримувалися політики меркантилізму, як і в інших країнах у XVIII ст. Всі заходи з колонізації півдня були одночасно й стратегією країни [9]. Розвиток подій показав, що в 50-і роки XVIII ст. були закладені такі підвалини для переселенського руху з інших країн, котрі потім суттєво не змінювалися. Ці засади відпрацьовувалися під час південно-слов'янської колонізації, крім того, серби зробили свій внесок в популяризацію в Європі ідеї переселення в Росію [9, с. 71]. Нечисленність православного народу з Балкан спонукала уряд розширити колонізаційну базу, висунувши принцип віротерпимості, та й надалі запропонувати систему пільг та можливість повернення, тобто добровільність.

Через рік, в 1910 р., побачив світ географічний словник В.П. Семенова-Тян-Шанського. Видання якісних оцінок не містить, але можна зробити висновки про економічну долю слов'яносербських поселень – збільшення кількості жителів, заняття населення.

Щодо ролі іноземних колоній автор зробив цікаве спостереження: формування населення не закінчено і має певні особливості – «пестрая смесь... местами сливающихся или уже слившихся в своеобразное целое, но не имеющее ещё, так сказать, определённого облика» з домінуванням малоросійського компонента [10].

Перша робота, присвячена виключно історії Нової Сербії та Слов'яносербії – це праця Є.О. Загоровського «Славянская колонизация Новороссии в XVIII веке. Сербские военные поселения». Головну увагу автор приділяє історії Нової Сербії, для вивчення якої мав архівні джерела – сенатський архів. Для короткого нариса історії Слов'яносербії ним використані праця Н. Попова, спогади С. Пишчевича, документи з ПЗЗ. Автор зробив висновок, що підсумок південно-слов'янської військової колонізації був малозадовільний, бо військових мало, витрат на утримання багато. Але сербський елемент продовжував грати певну роль до того, як розчинився серед місцевого населення. Незважаючи на це, автор відмітив, що: «Полезьа... несомненна: сербские поселения были тем семенем, из которого выторос пышный цветок – Новороссия» [11].

Метою праці Д.І. Багалія «Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку» було визначення культурного внеску різних народів в соціально-економічний розвиток Південної України. Д.І. Багалій відмітив, з одного боку – надзвичайне значення іноземних поселенців в намаганнях уряду прискорити заселення Південної України, і мета була досягнута – край швидко заселявся, з іншого – що ці заходи не справили надій [12], результат малозадовільний, у веденні господарства переселенці мали невелику вартість. Останнє твердження цілком ґрунтується на спогадах С. Пишчевича. Таким чином, оцінка цього питання науковцем суперечлива.

У своїй узагальнюючій праці Н. Полонська-Василенко вперше представила цілісну картину заселення і колонізації Південної України в 1710 – 1770-х рр. Вона зверталася до даних з досліджень попередників та архівних джерел, визначила вади інформації Феодосія щодо хронології заснування поселень, але повністю цитує дані про запорозькі урочища в Середньому Подінців'ї [5, с. 93]. На думку дослідниці, мети охорони не досягнуто, поселенців самих охороняли, нема комплекту в полках, створення сільськогосподарських колоній також не вдалось (не забезпечували себе), широко використовували оренду, тобто вели господарство найманці з місцевих жителів. Не внесли нічого позитивного і поміщики в економіку краю – господарство вели екстенсивне, розводили худобу в своїх помістях, мали шинки. Головний висновок – юридично і фактично уряд опанував цю спірну територію, що привело до зруйнування Запорізької Січі [5, с. 221]. Автор відмітила низькі моральні якості іноземців, вони поводили себе грубо і зухвало, наче завойовники в Києві, бешкетували, дослідниця звинувачує їх у зв'язках з гайдамаками, наводячи приклади їх спільних дій, в той же час і в тому, що вони не могли захистити себе від тих же гайдамаків, що на батьківщині вони були свого роду кондотьєрами, а часто-густо – простими волоцюгами [5, с. 210]. Для негативного і емоційного сприйняття сербської колонізації Н.Д. Полонською-Василенко підґрунтям були майже виключно спогади того ж С. Пишчевича.

В 1976 р. вийшла видатна за значенням монографія В.М. Кабузана, який зробив велику роботу з обробки статистичних джерел. Його дослідження в основному спирається на архівні джерела і в силу їх специфіки має порівняно об'єктивний характер. Ним визначена кількість населених пунктів, динаміка заселення, національний склад різних регіонів Новоросії. До цієї праці зверталися майже всі дослідники, які займаються проблемами історії Південної України. В.М. Кабузан зафіксував слабе заселення краю напередодні утворення сербських колоній в порівнянні з іншими землями і потім швидке зростання чисельності населення [13]. Ним зазначено, що це зростання пов'язане з появою нових поселень-шанців сербів.

В 60 – 70-і рр. ХХ ст. вийшли великі і за значенням і за обсягом науково-довідкові видання: «Історія міст і сіл УРСР» в Києві та Енциклопедія Українознавства за кордоном, яка стала відома українському читачеві після її видання в Україні на початку ХХІ ст. В статтях Історії міст і сіл УРСР є вказівки на те, що іноземні колонії – це частина заходів зі зміцнення кордонів та боротьби Російської імперії за Причорномор'є. Якісних оцінок видання не містить, інформації про роль в заснуванні, або ранньої історії селищ, майбутніх міст обмаль, дати заснувань міст і сіл подані здебільшого за Феодосієм (згадки про запорозькі пікети, зимівники вважаються датами заснування деяких поселень) [14].

Енциклопедія Українознавства в статті «Слов'яносербія» повідомляє, що назване адміністративно-територіальне формування створено для охорони від татар і турків та колонізації рідкозаселених просторів, полки Шевича і Прерадовича відбували службу на Українській лінії і мали постійні конфлікти із запорожцями [15].

У невеликій розвідці, присвяченій сербським військово-землеробським поселенням, О.В. Павлюченко визначив такі цілі уряду: допомога колоністів в освоєнні земель, які не приносили прибутків, оборона кордонів. Результат, на думку автора, був досягнутий, він підкреслив, що з цих територій під час Російсько-турецької війни армія розвивала наступ [16].

Досягнення радянської науки та її бачення історії України запропоноване в узагальнюючій колективній праці – «Історії Української РСР». Мілітаризація місцевих жителів та створення польових укріплень навколо поселень, де немає природних рубежів – єдиний вихід для організації оборони в умовах степу, так автори визначають мету розпочатої в 50-х роках ХVІІІ ст. іноземної військової колонізації [17]. Також відзначена найактивніша роль в Російсько-турецьких війнах гусарів та пікінерів поселенських полків; ці полки в 1768 – 1774 рр. входили до складу другої армії під командуванням П.О. Румянцева, яка одержувала блискучі і часто неочікувані, в силу нечисленності військ, перемоги. На участь поселенських полків у військових діях в армії П.А. Румянцева вказував ще дослідник ХІХ ст. А. Петров. Діями цієї армії та корпусу генерал-поручика Берга на початковому етапі війни вдалося попередити вторгнення в Новоросійські степи 120-тисячної армії турків [18].

Майже одночасно, наприкінці ХХ ст. вийшли друком роботи, які значно поглибили джерельну базу цієї теми. Загальну картину заселення Півдня України значно було доповнено в праці В.О. Пірко. Автор вказує на низьку заселеність степного простору, як на причину утворення Слов'яносербії та Нової Сербії, також на сприяння заселенню з боку уряду, необхідність прикрити південний кордон, посилити тиск на Запоріжжя. Балканські колонії мали, на думку автора, певний позитивний вплив на освоєння краю, колоністами засновано багато поселень [19], створені умови для подальшого наступу на Крим [20].

Кількістю, обсягом використаних архівних матеріалів для дослідження історії Слов'яносербії як складової історії Донбасу відрізняється праця В.І. Подова. Великий фактичний матеріал дозволив автору значно доповнити картину всіх етапів розвитку слов'яносербських поселень у ХVІІІ ст. і зробити висновки: завдання, які поставив уряд Росії – оборона та освоєння, досягнуто, з поселенням рот в регіон почався приток цивільного населення. Сербі поклали початок приватним селам [6, с. 49].

Безпосередньо історії Нової Сербії та Слов'яносербії присвятила монографію О.М. Посунько. Причиною створення військових напівавтономій дослідниця визначила необхідність захисту кордонів в умовах відсутності природних рубежів, господарче освоєння було більше наслідком цього, ніж ціллю, завданням було також зміцнення впливу Російської держави в регіоні, попередження виникнення народних рухів. Підго-

товка до завоювання Причорномор'я, посилення впливу в регіоні – це досягнуто, як вважає автор, інші завдання не виконані [21]. Проте уряд не відмовився від самої ідеї, серби вдало, не гірше запорожців, займалися тваринництвом, вивели нові породи коней, активно розвивалися промисли, торгівля [21, с. 39], надані їм привілеї дали змогу розвиватися всьому краю, відчувався вплив і на соціально-економічні зміни другої половини XVIII ст.

Деяке значення для розуміння проблем сербської еміграції дає монографія російського дослідника Ю.В. Костяшова «Сербь в Австрийской монархии в XVIII веке». Він відмітив, що переселенцями ще з кінця XVII ст. ставала найбільш активна частина народу, учасники повстань, заможні, духівництво. Доля селян серед них була невелика [21, с. 23], в пізнішому переселенні брали участь також активні люди, і це могло позначитися на особливостях їх поведінки. Крім того, їх умови життя на австрійському кордоні мали особливість – жорстокі закони всередині граничарства, жорстке підпорядкування командирам. Це може пояснити особливості поведінки сербів, які вразили тогочасне населення України, а з ним і сучасних дослідників. Нечисельність сербських полків, поселених в Південній Україні, пояснюється не амбітністю сербів, які багато обіцяли, але виконати не змогли, а суворими заходами Австрії до переселенців – каторжні роботи за намагання покинути країну, страта за три спроби, вербувальникам – повішання [22]. Заслуговує на увагу цитата з документа про мотиви скасування автономного устрою полків: «...критично сказано в... докладе генерала Вильбоа о Славяносербии. Казенные деньги, по мнению генерала, тратятся напрасно, а “все рядовые не токмо в надлежащем мундире и с лошадьми в поход, но и в своих жилищах, за неимением рядочной одежды” не могут нести военной службы, а также “большому сомнению подвержено, чтоб исправно к пограничному укреплению сии полки могли служить”» [22, с. 44].

В цей же час починає працювати над дослідженням болгарської еміграції В.І. Мільчев, за результатами якого він захистив в 2000 р. дисертацію та видав монографію. Тема тісно пов'язана з сербською еміграцією і тому його розвідки стосуються і сербів. Дослідник вже в 1998 р. приходять до висновку: безконтрольність балканського офіцера за Єлизавети згубно позначилася на самій ідеї [23]. Виплекана Петром, вона була скомпроментована за цих часів, хоч приписують успіхи болгарської еміграції саме цьому періоду. Перший досвід сталої південно-слов'янської колонізації, на думку автора, не зовсім вдалий. Мети – зміцнити свої позиції в регіоні, поставити під контроль місцеве населення, частково досягли. Згоден автор з висновком Є.О. Загоровського та О.М. Посунько – соціально-економічні та політичні зміни в другій половині XVIII ст. певною мірою викликані заснуванням Нової Сербії і Слов'яносербії [24]. Як і інші переселенці, болгарари шукали там, де краще – з Нової Сербії йшли до Слов'яносербії, потім в польові полки або в Запоріжжя, потім поверталися знову до старих місць [24, с. 56].

З позицій формування соціально-правової бази стосовно переселенців розглядає ситуацію в Причорномор'ї в XVIII ст. С.В. Петков [25]. Він пояснює важкий матеріальний стан гусарів тим, що вони брали участь в усіх російських війнах XVIII ст., звідси важкий економічний стан, незначний приріст населення, причиною заснування військових поселень автор вважає мету Російського уряду закріпитися в Україні, створити базу боротьби за Причорномор'є, в результаті підвисився авторитет Росії серед балканських народів [25, с. 28].

Темі іноземної колонізації присвячений ряд дисертаційних досліджень. О.А. Поцулко вважає позитивним значення і військово – полки приймали участь у війнах, і цивільне – сприяли заселенню краю [26]. В праці наведено цікаве свідчення: схильність сербів до похвальби, запальності, самовпевненості стала причиною конфліктів з Г. Потьомкіним. В результаті останній посилав їх в найнебезпечніші місця і на прохання надіслати підмогу відмовляв, мотивуючи тим, що: «...такие храбрецы, как сербы, сами должны

уметь справляться со всякими опасностями» [26, с. 84]. Д.Г. Каюк зазначив, що витоки поміщицького господарства в Південній Україні помітні вже в 50-х XVIII ст. в межах сербських поселень та Новослобідського козацького полку – командний склад швидко обзавівся маєтностями, які в майбутньому стали складовими приватного земельного фонду в регіоні [27]. В.С. Дмитрієв зробив висновок про роль сербської колонізації в посиленні впливу Російської імперії в Причорномор'ї, зазначив, що серби приймали активну участь у військово-політичному та соціально-економічному житті України впродовж певного періоду [28].

Сучасна Російська історіографія позитивно оцінює і військове і господарське значення балкано-слов'янської колонізації [29].

Слов'яносербське поселення знайшло відображення в сучасних довідкових виданнях з історії козацтва. Довідник з історії України (А-Я), який наявний в фондах шкільних бібліотек, у відповідній статті найголовнішим визначає функцію охорони кордонів та початок формування великого землеволодіння [30]. Видання «Українське козацтво: Мала енциклопедія» інформує, що мета створення Слов'яносербії – захищати кордон, контролювати Запоріжжя, прискорити інкорпорацію до Російської імперії, тут же зазначено, що не спостерігалось відкритого протистояння між іноземцями та козаками, що Слов'яносербія відокремлена була від запорізьких земель низкою українських і російських поселень, місцеве населення не виселено і походило з Слобідської України [31]. «Енциклопедія козацтва» Б. Сушинського, видана в 2007 р., подає ті ж факти, але з власною інтерпретацією автора і його домислом: протистояння не було, бо Москва далеко, Запоріжжя близько, сваритися з ним небезпечно [32]. Цей аргумент дуже добре спростовується самою історією складних взаємин між козаками та сербами в Новій Сербії, яка знаходилася набагато ближче до Запоріжжя.

Серед краєзнавчої літератури вирізняється праця компілятивного характеру, але з ретельно підібраними літературними джерелами (на жаль, без посилань), луганського письменника Г. Половинко «Сербська гілка луганського дерева: з історії заселення нашого краю вихідцями з Балкан в середині XVIII ст.». Оцінки автора подібні до відповідних висновків Н.Д. Полонської-Василенко, але ще посилені в бік негативного сприйняття цього явища. Зневажливий тон дисонує з дуже цікавими фактами з історії сербських полків та окремих родин. Автор висловив думку, що татарська загроза не була реальною [33], головне було в діях уряду – тримати під контролем Запоріжжя. Нові шкільні підручники з історії України для 8 класу пропонують такий же виклад матеріалу: «...создание Славяносербии было обусловлено, так же, как и в случае с Новой Сербией, стремлением взять под свой контроль запорожское казачество» [34].

Таким чином, в науковій літературі встановилася одностайна думка про мету створення Слов'яносербії та Нової Сербії – це, насамперед, завдання оборони та заселення прикордонних територій, крім того, визначається внутрішньополітичний аспект цього кроку – контроль над територією з метою попередити народні рухи, чи контроль над Запоріжжям. В останньому випадку аргументація не ясна: чи не повинен був цю функцію виконувати Новосіченський ретраншемент (або Новобогородицька фортеця)? Створення Слов'яносербії не може пояснюватися цією причиною, інакше цю автономію скасували б не в 1764, а в 1775 р. і сама Січ була зруйнована не з території Слов'яносербії чи Нової Сербії, а російськими військами, які поверталися з Криму.

Не так одностайні дослідники в питанні про роль, яку зіграли Слов'яносербія і Нова Сербія в організації оборони держави. Тут не були визначені критерії для оцінок: з яких позицій оцінювати результати заходів уряду в цій галузі. Ряд авторів вважає такими критеріями укомплектованість чи відсутність комплекта зі штату, тривалість функціонування військових автономій, наявність або відсутність згадок про події в ре-

гіоні, які б продемонстрували боєздатність полків на місці їх дислокації. Інші автори вважають критерієм створення тилу, інакше плацдарму, для наступальних дій армії особисту хоробрість офіцерів та рядових гусарських ескадронів, ефективність дій армій, до складу яких входили поселенські полки і, врешті-решт – кардинальну зміну всієї геополітичної ситуації в регіоні на користь Російської імперії. За першою групою – оцінка негативна, за другою – позитивна. Деякі автори мають оцінки з обох позицій і тому допускають протиріччя. На нашу думку, першу систему критеріїв для загальної оцінки значення Слов'яносербії та Нової Сербії для захисту кордонів та населення від татар і турків неможливо використати насамперед тому, що всі ці вади не вплинули негативно на подальший розвиток подій. Результати стратегії уряду і роль в ній військових поселень, частиною яких були й слов'янсько-балканські, так оцінював в 1774 р. австрійський посол в Константинополі: «Россия постоянно будет иметь в своих новых владениях от 30 000 до 40 000 войска, составленного из милиций, охранявших доселе Украину, или из некоторой части её многочисленной армии... можно производить высадки на пунктах Черноморского побережья не прибегая к усиленному вооружению, при попутном ветре эскадра с 20 000 десантом через двое суток по выходе из Керчи, беспрепятственно будет под стенами Константинополя. Особенно же заслуживает внимания то обстоятельство, что поддержание Оттоманской Империи уже не будет зависеть от Европейских держав, а единственно от доброй воли России» [35]. Навіть якщо це перебільшення, все ж воно яскраво характеризує ефективність заходів уряду.

Під дією авторитетних думок Феодосія, потім Д. Яворницького, землі, де були розташовані Слов'яносербія та Нова Сербія, прийнято вважати запорозькими. Але в науковій літературі є й інша точка зору. В цій контактній зоні ще в XVII ст. зустрілися переселенські потоки з Дону, Слобідської України і менш потужний із Запоріжжя. На початку XVIII ст. першому з них було завдано руйнівного удару і до середини століття тут зафіксовано перебування тільки слобідських жителів [36]. В Новій Сербії відбувалися сутички між сербами та запорожцями внаслідок боротьби за землю. Про боротьбу запорожців з поселенцями Слов'яносербії в джерелах свідчень не знайдено. Н.Д. Полонська-Василенко повідомляє, що запорожці в 1755 р. послали депутацію до двору, в склад якої входили: Данило Гладкий, Петро Калнишевський, писар Іван Чугуєвець. В інструкції, що її дав депутатам кіш, говорилось, що вони повинні добиватись, щоб було точно з'ясовано, які саме землі віддані під Нову Сербію, а на решту земель – щоб була дана нова грамота, що з неї видно було б, які землі лишаються у володінні війська [5, с. 95], тобто про Слов'яносербію не йдеться. В.І. Подов, посилаючись на свідчення Гільденштедта, стверджував, що запорожці не претендували на басейн р. Бахмут і вважали своїм кордоном р. Кривий Торець [6, с. 37]. Слов'яносербія знаходилась в межах Бахмутської провінції, створеної ще в 1719 р. [13, с. 51], [17, с. 589]. Місцеве населення не було виселено. Авторитарна влада командирів тут відчувалася менше, ніж у Новій Сербії, і тому Слов'яносербія приваблювала переселенців з Балкан. І. Хорвату потрібно було застосовувати всі засоби впливу, у тому числі й насильницькі, щоб залишати їх на своїй території.

Слов'яносербських колоністів наділяли землею на тих же умовах, що й інші формування ланд міліції. Господарське освоєння було і умовою отримання земель, і життєвою необхідністю. Більшість дослідників вказує на певну роль колоністів у розвитку економіки краю, прискоренні його заселення. В.І. Подов заперечує тезу Н.Д. Полонської-Василенко про виключно паразитичний екстенсивний тип сербського господарства. Сербі займалися тваринництвом і досягли успіхів, молдавани покращили агрокультуру розведення кукурудзи, болгари позитивно вплинули на розвиток сільського господарства. Як

і українське населення, рядові серби обробляли землю самі [6, с.49]; енергію, активність, притаманну їм, використали вони не тільки в боях, але й в діяльності по переведенню і осаджуванню селян. Перші великі приватні господарства в Новоросії були саме сербські. Увага уряду (пільги, відсутність втручання в дрібні справи), енергія українських, російських та балканських переселенців, потужність колонізаційного потенціалу українського етносу, усунення зовнішньої небезпеки обумовили прискорення економічного розвитку Південної України в другій половині XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. – Одесса, 1836. – Ч. 1. – 259 с.
2. Г.А.Т. и К. [Гавриил (Розанов)]. Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый // ЗООИИД. – Одесса, 1853. – Т.3. – С. 99, 100.
3. Швидько Г. Катеринославщина та її найвидатніші діячі духовного звання XVIII – XIX ст. // Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. – Дніпропетровськ. – ВАТ «Дніпрокнига», 2000. – С. 25.
4. Яворницький Д.І. Вольності запорозьких козаків. – Дніпропетровськ: Січ, 2002. – С. 198.
5. Полонська-Василенко Н.Д. Заселення Південної України в другій половині XVIII ст. (1734 – 1775). – Мюнхен, 1960. – Ч. 1. – С. 93, 95.
6. Подов В.И. Донбасс. Век 18-й. (Социально-экономическое развитие Донбасса в 18 веке). – Луганск, 1998. – С. 37, 49, 55.
7. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. – Дніпропетровськ. – ВАТ «Дніпрокнига», 2000. – С. 73.
8. Попов Н. Военные поселения сербов в России // Вестник Европы. – 1870. – № 6. – С. 597-620.
9. Писаревский А.О. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. – М., 1909. – С. 29, 71.
10. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – СПб. – 1910. – Т. 14. – С. 182.
11. Загоровский Е. Славянская колонизация Новороссии в XVIII веке. Сербские военные поселения. – Киев, 1913. – С. 59.
12. Багалій Д.І. Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку. – Х.: Союз, 1920. – С. 76.
13. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) в XVIII – первой половине XIX в. (1719 – 1858 гг.). – М.: Наука, 1976. – С. 51, 73.
14. История городов и сел. УССР: В 26 т. – Донецкая обл., Ворошиловградская обл.– К., 1976.
15. Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 2000. – Т. 8. – С. 2908.
16. Павлюченко О.В. Сербські військово-землеробські поселення на Україні у XVIII ст. // УІЖ. – 1981. – № 2. – С. 101-107.
17. История Украинской ССР: В 10 т. – К.: Наукова думка, 1983 / Отв. ред. Г.Я. Сергиенко. – Т. 3: Вторая половина XVII – XVIII в. – С. 588, 589.
18. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 – 1774 г. (Составлено из неизвестных рукописных материалов) Ген. штаб. капитаном А. Петровым. – Т. 1. – Год 1769. – СПб., 1866. – С. 292.
19. Пірко В. Заселення Степової України в XVI – XVIII ст. – Донецьк: Український Культурологічний Центр, 1998. – С. 66.
20. Пірко В.О. Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця. – Донецьк, 2007. – С. 121.
21. Посуньо О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя: РА «Тандем У», 1998. – С. 4, 37.
22. Костяшов Ю.В. Сербь в Австрийской монархии в XVIII веке. – Калининград, 1997. – С. 44, 45.
23. Мільчев В.І. Болгарська еміграція до України у XVIII столітті // Південна Україна. – 1998. – Вип. 3. – С. 118.
24. Мільчев В.І. Болгарські поселенці на півдні України 1724 – 1800 рр. – Київ – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. – С. 56, 67.
25. Петков С.В. Правові основи формування багатонаціонального складу населення України. – Сімферополь, 2001. – С. 28, 44.
26. Поцулко Е.А. Балканские славяне на юге Украины (XVI – до конца 70-х годов XIX века): Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Всеобщая история. – Донецкий Государственный университет. – Донецк, 1996. – С. 54, 84.

27. Каюк Д.Г. Формування Катеринославського та Херсонського дворянства в 60-ті рр XVIII ст. на поч. XIX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 11.
28. Дмитрієв В.С. Сербі в Україні (XVIII – початок XIX ст.): Автореф. дис. ... канд. наук: 07.00.01. Історія України. – К., 2006.
29. Лециловская И.И. Сербы в России // Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия в XVIII в. – М.: Наука, 2003. – С. 277.
30. Довідник з історії України (А-Я). – К.: Генеза, 2001. – С. 786.
31. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – С. 457-458.
32. Сушинський Б.І. Всесвітня козацька енциклопедія. – Одеса: Видавничий дім ЯВФ, 2007. – С. 417-418.
33. Половинко Г. Сербська гілка луганського дерева: з історії заселення нашого краю вихідцями з Балкан в середині XVIII ст. – Луганськ: Знання, 2004. – С. 51.
34. Власов В.С. История Украины. 8 кл. – К.: Генеза, 2008. – С. 278.
35. Бухаров Д. Россия и Турция (Исторический очерк). – СПб., 1878. – С. 22.
36. Бровченко І.Ю. Заселення та господарське освоєння південно-східних степів в Україні в другій половині XVII – XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Історія України. – Харків, 2004. – С. 14.

Г.Г. Чепіга

Славяносербія и её роль в заселении Юго-Восточной Украины: историография проблемы

В статье автор анализирует различные подходы в оценке значения и роли одного из иностранных военно-административных формирований Юго-Восточной Украины XVIII ст. – Славяносербии. Вопрос о роли Славяносербии в обороне и заселении края до сих пор остаётся дискуссионным. Вывод автора статьи по итогам историографического обзора, состоит в том, что образование Славяносербии положительно повлияло на экономику края и усилило военный потенциал Российской империи в этом регионе.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2008.